

AYŞE BUĞRA
Kapitalizm, Yoksulluk ve
Türkiye’de Sosyal Politika

İletişim Yayınları 1299 • Araştırma-İnceleme Dizisi 223
ISBN-13: 978-975-05-0578-2
© 2008 İletişim Yayıncılık A. Ş. (1. Basım)
1-8. BASKI 2008-2016, İstanbul
9. BASKI 2018, İstanbul

EDITÖR Asena Günal
DIZI KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç
KAPAK Suat Aysu
UYGULAMA Hasan Deniz
DÜZELTİ Asude Ekinci
BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 22749
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak, No: 6/3
Bağcılar, İstanbul Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63
CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

AYŖE BUĞRA

Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika

AYŞE BUĞRA Yüksek öğrenimini Kanada'da tamamladı ve McGill Üniversitesi Ekonomi Bölümü'nden doktora aldı. Halen Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü'nde öğretim üyesi ve Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu merkezinin kurucu başkanlarından biri. Uzmanlık alanları: iktisadi düşünce tarihi ve iktisat metodolojisi, karşılaştırmalı sosyal politika, gelişme iktisadı.

Yazdığı kitaplar: *İktisatçılar ve İnsanlar* (Remzi Kitabevi, 1989; İletişim Yayınları, 1995), *State and Businessmen in Modern Turkey* (State University of New York Press, 1994; Türkçesi: *Devlet ve İşadamları*, İletişim Yayınları, 1995), *Islam in Economic Organizations* (TESEV/Friedrich Ebert Vakfı, 1999), *Devlet-Piyasa Karşıtlığının Ötesinde* (İletişim Yayınları, 2000), *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika* (İletişim Yayınları, 2008), *New Capitalism in Turkey The Relationship between Politics, Religion and Business* (2014, Türkçesi: *Türkiye'de Yeni Kapitalizm: Siyaset, Din ve İş Dünyası*, İletişim Yayınları, 2014).

Derlediği kitaplar: *State, Market, and Organizational Form* (Behlül Üsdiken ile birlikte derleme, Walter de Gruyter, 1997), *Sosyal Politika Yazıları* (Çağlar Keyder ile birlikte derleme, İletişim Yayınları, 2006), *Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru* (Çağlar Keyder ile birlikte derleme, İletişim Yayınları, 2007), *Reading Karl Polanyi for the 21st Century: Market Economy as a Political Project* (Kaan Ağartan ile birlikte derleme, Palgrave Macmillan, 2007; Türkçesi: *21. Yüzyılda Karl Polanyi'yi Okumak: Bir Siyasi Proje Olarak Piyasa Ekonomisi*, İletişim Yayınları, 2009).

Ayrıca akademik dergilerde ve derleme kitaplarda yayımlanmış çeşitli makaleleri bulunuyor. Ayşe Buğra, Karl Polanyi'nin *Büyük Dönüşüm* adlı eserini Türkçeye çevirmiştir (Alan Yayıncılık, 1986; İletişim Yayınları, 2000).

Sosyal Politika Forumu'na,

yani

Çağlar'a,

Başak'a ve Burcu'ya,

İpek'le Tolga'ya,

Çağrı'ya, Ilgın'a, Özhan'a, Sinem'e,

Kaan'la Tuba'ya,

Ayşe'ye, Gürol'a, Mine'ye, Sema'ya,

Ahmet'e, Berna'ya, Fikret'e, Nazan'a, Serra'ya,

Abdullah'a, Aksu'ya, Pınar'a, Şükrü'ye, Yeşim'e,

Asena'ya, Emin'e, Laden'e,

Azer'e, Gül'e, Fırat'a, İrem'e, Osman'a...

İÇİNDEKİLER

Giriş	9
--------------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

Kapitalist toplumda yoksulluk ve sosyal politika	23
İşgücü olarak yoksul	29
Yoksulun hakkı ve kapitalizmin meşruiyeti.....	46
19. yüzyıl: Muhafazakâr liberalizm ve hayırseverlik.....	55
Refah devleti ve ötesi	65
Güney ülkeleri, geç sanayileşme ve sosyal politika	82

İKİNCİ BÖLÜM

Devletçi dönemde yoksulluk:	
“Zenginlerimiz Nerede?”	97
Tek parti döneminde köylülük, sanayileşme ve kaynak kullanımında öncelikler.....	100
Modern devlet ve hayırseverlik.....	128
Tek parti döneminde yardımı hak eden ve etmeyen yoksullar	140
Sonuç.....	152

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Türkiye'nin ahlâki ekonomisi ve sosyal politika..... 157

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'de
sosyal politika ortamı ve Menderes Dönemi..... 159

Planlı dönemde sosyal politika: Sol ve sağ..... 178

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Türkiye'nin geleneksel refah rejimi değişirken..... 197

Özal döneminde fakir fukara..... 200

Doğru Yol Partisi ve Yeşil Kart Kanunu..... 213

BEŞİNCİ BÖLÜM

Muhafazakâr liberalizm, İslâm ve sosyal haklar..... 219

Eşitsiz korporatizm ve Türkiye'de sosyal harcamalar..... 224

AKP döneminde sosyal politika ortamı..... 233

Türkiye'de sosyal hakların geleceği: Siyaset ve ideoloji..... 246

Sonuç..... 257

KAYNAKÇA..... 267

Giriş

Bu kitapta, Türkiye’de devlet-toplum ilişkilerinin Cumhuriyet tarihi boyunca geçirdiği evrimi, sosyal politika alanındaki yansımalarına bakarak ve özellikle yoksullukla mücadele konusuna odaklanarak incelemeye çalışacağım. Kitabın bütünü içinde, Türkiye üzerine söyleyeceklerimin arka planını, Avrupa’da, 16. yüzyıldan itibaren kapitalizmle birlikte varolmuş olan yoksulluk ve sosyal politika tartışmalarının içindeki, zaman zaman şekil değiştiren ama içerik açısından pek değişmeyen, birkaç tema oluşturuyor. Bu temalara bakmanın iki sebepten ötürü önemli olduğunu düşünüyorum. Önce, bunlara bakarak kapitalizmle sosyal politika arasındaki ilişkinin niteliğini anlamak mümkün sanıyorum. İkincisi, bu temaların Türkiye gibi geç sanayileşen toplumlarda nasıl ortaya çıktıklarını ve ne tür politik müdahalelerle birlikte yer aldıklarını sorgulayarak, bu toplumları Avrupa kapitalizminden ayıran unsurları ve bu unsurların zaman içinde nasıl değiştiklerini görebileceğimize inanıyorum.

Kitabın birinci bölümünde daha ayrıntılı tartışacağım gibi, kapitalizmin sosyal politikayla ilişkisinin çok temel bir

çelişki etrafında biçimlendiğini düşünüyorum. Kapitalizm, “özgür emeği”, yani yaşayabilmek için emeğini satmak zorunda olan mülksüz insanı, bir sözleşme ilişkisi çerçevesinde çalıştırmaya dayanan ve değerler sisteminin merkezine temel değer olarak çalışmayı koyan bir toplum düzenidir. Ama aynı zamanda, bazı bireylerin işlerin düzensiz niteliğinden ve çalışarak asgari geçim düzeyini tutturmanın zorluğundan daima etkilendikleri, belirli dönemlerde de kitle sel işsizliğin geniş bir kesimi etkilediği bir toplum düzenidir. Sosyal politikanın temel sorusu bu kapitalist ortamda biçimlenir: Yaşlı olduğu için, hasta olduğu için ya da sadece iş olmadığı için çalışmadığı durumlarda, veya aldığı ücret sosyal olarak belirlenmiş bir asgari geçim düzeyinin altında kaldığı zaman, çalışarak hayatını kazanmak durumunda olan mülksüz insana ne olur? Bu, gayet tabii, sadece insani kaygılarla sorulan bir soru değildir. Gerisinde ikinci ve genellikle daha çok önem atfedilen bir soru daha vardır: Bu durumdaki insanların, yani yoksulların varlığı toplumsal varoluşu nasıl etkiler?

Bu soruların sorulduğu noktada, kapitalizmin yukarıda sözünü ettiğim çelişkinin bir “birlikte varolma” sorununa dönüştüğü söylenebilir. Kapitalizmin “özgürleştirdiği” emeğe özgü “modern yoksulluk” olgusu, varlığı yoksul olmayanlarda ciddi bir rahatsızlık yaratan bir grup insanın “toplumun başına bela olmamasının” koşullarını aramayı gerektirir. Yoksul olmayanların neredeyse içgüdüsel talebi, bunların göz önünden kaldırılması talebidir. Ama bu yerine getirilemez bir taleptir çünkü bu insanlar sadece toplumsal bir sorun değil, aynı zamanda “işgücü”dürler ve ekonominin işlemesi için varlıklarına katlanmak gereklidir. Kapitalist toplum, “ekonomik bir toplum” olduğu ölçüde, yani ekonomik kaygıların, her zaman olmasa bile çoğu zaman, siyasi ve sosyal kaygıların önüne geçtiği bir toplum olduğu ölçüde, yok-

sul olmayanların yoksullarla birlikte varolmayı kabul etmekten başka çareleri yoktur. Ama bu, hemen hemen her zaman ve her yerde, gergin, korkulu, rahatsız bir beraberliktir ve bu rahatsızlık sosyal politika tartışmaları içinde sürekli ortaya çıkan önemli temalardan biridir.

Yoksulların mekânsal olarak tecrit edilmeleri talebi zaman zaman güçlenerek hep ortaya çıkar. Bu talebin karşılanamamasının, onu ikame etmeye yönelik başka bir çabaya, en azından istatistikler yardımıyla yoksulları kontrol altında tutma çabasına yol açtığını söyleyebiliriz. Yoksullukla ilgili istatistik toplama, yoksulları sayma ve sınıflandırma gayreti, günümüzden çok gerilere, yüzyıllar ötesine giden bir gayrettir ve dediğim gibi, köklü bir huzursuzluğun yansımasıdır.

Yoksulların varlığından duyulan rahatsızlığın sosyal politika tartışmalarındaki başka bir tezahürü, suçlama eğilimidir. Yoksulluk olgusunu bireysel özelliklere bağlı olarak açıklamak ve yoksulu özellikle tembellikle, ama aynı zamanda heسابını bilmezlikle, kötü alışkanlıklara sahip olmakla, aile hayatının düzensizliğiyle, bazen de çok çocuk yapmakla suçlamak eğilimi, kültürel ve tarihsel farkları aşarak günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Yoksulluğun, coğrafi, etnik veya ulusal açıdan çoğunluktan farklı bir grubun, mesela köyden yeni gelenlerin, Romanların, Kürtlerin veya göçmen işçilerin arasında özellikle yaygın olduğu durumlarda, suçlama nesnesinin bireyden “kültür”e kaydığı görülür.

Bunların yanı sıra, sosyal politika tartışmaları içinde hayırseverlik daima güçlü bir tema olmuştur. Liberal düşünce ortamlarında devlet müdahalesine kuşkuyla bakıldığı için, kapitalizmin devlet eliyle geliştirilmeye çalışıldığı farklı ortamlarda da kaynakların ekonomik kalkınma ve istihdam yaratmaya ayrılması gereği önem kazandığından, yoksulluk sorununun hayırseverliğe havale edilmesi olağanla-

şır. Burada, çoğu toplumda dinî bir temeli olan sadaka anlayışının geleneksel tezahürleri kadar, modern gönüllülük biçimleri de önem kazanır. Geleneksel ve modern biçimleriyle hayırseverlik veya gönüllülük, kapitalizmin ayrılmaz bir parçası ve ideolojik ortam içinde iltifata mazhar bulunan bir öge olarak varolur.

Ama kapitalist toplumlarda yoksulluk ve sosyal politika tartışmalarında belirgin bir yeri olan bu temaların yanı sıra, tartışmaların başka bir yanını da göz ardı etmemek gerekir. 16. yüzyıl hümanistlerinden başlayarak, bu tartışmalara katılanlar arasında haklardan söz edenler de yer almışlardır. Bunlar, yoksulluğun yoksulu suçlayarak yaklaşılabilecek bireysel bir sorun olmadığını vurgulamışlar, yoksulu hayırseverin merhametine terk etmek eğilimlerinin ötesine geçen bir yaklaşımla, siyasi yetkilileri sosyal yardım önlemleriyle bu konuda sorumluluk almaya davet etmişlerdir. 16. yüzyıldan itibaren de, en azından bazı siyasi yetkililer, en azından kısmen bu davete icabet etmişler ve kilise yardımlarının ötesinde, kamu kaynakları kullanılarak yürütülen sosyal yardım politikaları gündeme gelmiştir. Sosyal politikanın Avrupa'da ilk olarak bu tür sosyal yardımlar biçiminde, 19. yüzyılın ikinci yarısında gündeme gelen ve ödenen primlerle finanse edilen korporatist uygulamalardan çok önce ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Genel olarak kapitalist toplumlarda süregelen yoksulluk ve sosyal politika tartışmalarına temelde iki yaklaşımın hâkim olduğunu söylemek mümkün: Bunlardan biri, mülksüz insanın asli işlevinin ücret karşılığı çalışmak olduğu ve bunun topluma katılmanın tek yolunu oluşturduğu inancı doğrultusunda biçimlenir. Kamu kaynaklarının sosyal amaçlarla kullanımı konusunda fevkalade kuşkucudur ve yoksulluğu yoksulu suçlayarak açıklama imkânının sınırlarına dayandığında, hayırseverlik vurgusuna geçer. Reddettiği şey,

özünde, insanın toplumun bir ferdi olmasından kaynaklanan ve onun toplumsal yaşamını her koşulda sürdürebilmesini sağlamaya yönelik haklarını temel alan bir sosyal politika yaklaşımıdır. İkinci yaklaşım, tam bu noktada devreye girerek önce toplumu emek piyasasının önüne koyar, sonra da bazı insanları diğerlerinin himmet ve merhametine muhtaç durumda bırakan bir toplum düzenini sorgular. Söylemi “hak temelli” bir söylemdir ve insanın topluma katılmasının koşullarını, bazı hakların siyasi yetki mercilerinin yüklendiği sorumluluklar kanalıyla hayata geçirilmesinde arar. Başka bir deyişle, yoksulluğu, insani ve sosyal bir sorunun ötesinde, politik bir sorun olarak ele alır. Yani, “yoksulluğu politize eder”.

Bu iki yaklaşımı birbirinden ayıran ve birbiriyle yakından ilişkide olan iki temel çatışma noktası olduğunu söyleyebiliriz. Bunlardan biri, ekonominin belirleyiciliğiyle, ekonomik olanı toplumsal olanın önüne koyma eğiliminin kabulü veya reddiyle ilgilidir. İkincisi, insanın işgücü olarak tanımına karşı onu, toplumun, topluma herkes gibi katılabilme koşullarına sahip asli bir ferdi olarak görenler arasındaki ayrımı tanımlar. Yani çatışmanın konusu, farklı toplum anlayışları ve insanın toplumsal varoluşuyla ilgili yaklaşım farklarıdır. Bu farklar bize şunu gösteriyor: Sosyal politika tartışmaları, kapitalizmin saf haliyle varlığını sürdürebilmesi amacıyla doğrultusunda biçimlenebilecekleri gibi, kapitalizmin temel özelliklerini sorgulayan ve onu dönüştürmeye yönelik bir biçim de alabilirler. Sosyal politika, hak temelli bir yaklaşım içinde, kapitalizmi dönüştürme potansiyeli taşıyan bir önlemler bütünü olabilir.

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllardan günümüze kadar, gelişmiş Batı toplumlarında refah devletinin ortaya çıkışını ve onun günümüzdeki dönüşümünü tanımlayan gelişmeler, yukarıda sözünü ettiğim yaklaşım farklarının bitip tükenmez

bir mücadele içinde olduklarını gösteriyor sanıyorum. Ben bu mücadeleyi, kapitalizmi saf haliyle korumaya çalışanlarla onu “başka bir şeye” dönüştürmeye çalışanlar arasında bir mücadele olarak görmenin mümkün olduğunu düşünüyorum. Bu görüş, doğal olarak, üretim araçlarının özel mülkiyetiyle sınırlı bir kapitalizm tanımının ötesine geçen bir görüş. Başka bir deyişle, değişmesi ve korunması mücadele konusu olan şey, ekonominin topluma hâkim olduğu ve emeğin, yani insanın, meta haline geldiği bir toplum.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında bu hedef doğrultusunda epey yol alındığı söylenebilir. Ama günümüzün dünyasına hâkim olan yaklaşım, bu alınan mesafeyi geri çevirmeye yönelik, hayırseverlik vurgusuyla desteklenen emek merkezli bir yaklaşım. İnsanı emek gücü olarak değil toplumun hak sahibi bir ferdi olarak tanımlayarak kapitalizmi dönüştürme mücadelesi devam ediyor, ama topluma hâkim olan ideolojik ortam içinde belirleyici olan o değil.

Kitabın birinci bölümündeki tartışmada, buraya kadar söylediklerime açıklık getirmeye çalışacağım. Bu tartışma içinde yapmaya çalışacağım başka bir şey daha var. Türkiye gibi geç sanayileşen ülkelerde gördüğümüz sosyal politika önlemleri ve tartışmaları, doğal olarak, Batı kapitalizminin tarihsel gelişmesi içinde biçimlenenlerden farklı. Bu farkların gerisindeki etkenlerden biri, çalışma hayatının niteliğiyle ilgili. Daha net bir biçimde ifade edersek, farklılık, geç sanayileşen toplumların işçiyle işveren arasındaki özgür sözleşme ilişkisinin çalışma hayatını biçimlendiren tek unsur, hatta en önemli unsur olmadığı toplumlar olmalarından kaynaklanıyor. Yani fark, emeğin ne ölçüde “özgür emek” olduğuyla ve buna bağlı olarak, ekonomik güç eşitsizlikleriyle başka tür eşitsizlikler arasındaki dengeyle ilgili bir fark.

Geç sanayileşen ülkelerdeki durum, ikinci olarak, devlet-toplum ilişkilerinin niteliğini yansıtıyor. Burada devletin

toplum üzerindeki etkisini, yasalarla belirlenen ve bürokratik uygulamalarla işlerlik kazanan formel bir ilke olan “yeniden dağıtım” ilkesine bağlı olarak, ya da en azından sadece ona bağlı olarak, açıklamak imkânsızlaşıyor. Devlet-toplum ilişkisinin, biraz aile ilişkilerinin mantığını andıran, kişisel ve enformel bir nitelik kazandığı böyle ortamlarda, bireylerin siyasi yetkililerden neyi nasıl talep ettikleri de, bu talepler karşısında sosyal dengenin nasıl korunduğu da, Batı kapitalizmine özgü devlet müdahalesi biçimlerinden farklı müdahale biçimlerini dikkate almayı gerektiriyor.

Farklı toplum yapılarıyla ilgili bu gözlemler, Cumhuriyet Türkiye’sinde sosyal politikanın tarihiyle ilgili tartışma açısından önemli. Tek parti döneminden günümüze kadar, yukarıda sözünü ettiğim, yoksulluk ve sosyal politika tartışmalarına hâkim olan temalara Türkiye’de de rastlıyoruz. Yoksul olmayanlar yoksulların varlığından fena halde rahatsız oluyorlar, yoksulların tembellikleri, pislikleri ve özellikle bakamayacakları kadar çocuk yapmaları suçlama konusu oluyor, dilencilik şiddetle lanetlenirken özellikle istihdam edilebilirliği artırmayı amaçlayan modern hayırseverlik büyük teşvik görüyor. Bu açıdan Türkiye’de yoksulluğa “modern” bir yaklaşımın varlığından söz edilebilir. Bununla birlikte, sosyal alana Batı kapitalizmine özgü önlemler vasıtasıyla müdahale edilmiş olduğu söylenemez. Bu alandaki devlet müdahalesi, çalışma hayatının ve devlet-toplum ilişkisinin geç sanayileşen ülkelerde görülen yukarıda değindiğim özelliklerini yansıtan bir müdahale.

Buradan hareketle şunu da söylemek mümkün: Türkiye’nin sosyal politika tarihi, bireyin geçiminin toplumsal koordinatları ve devlet-toplum ilişkisinin niteliği hakkında gayet yararlı ipuçları bulabileceğimiz bir alan oluşturuyor. Bu çalışmanın amaçlarından biri, başta da belirttiğim gibi, bu ipuçlarının izini sürmek. Bu doğrultuda, Cumhuriyet tari-

hi boyunca gördüğümüz süreklilik ve değişim önem kazanıyor. Ekonomik ve siyasi hayatın geçirdiği dönüşümlerin yoksulluğa bakış biçimlerine ve sosyal politika alanına nasıl yansıdığına, bu alanda neyin değişip neyin aynı kaldığına, belirli bir dönemlendirme içinde bakacağız.

Bu dönemlendirme içinde, ilk olarak, tek parti dönemini belirleyen yaklaşımdan söz edeceğim. Köyden şehre göçün mümkün olduğunca engellenmesine dayanan yoksulluğun kırsal mekâna tecriti çabası, şehirde devletin sosyal sorumluluklarını büyük ölçüde devlet memurlarının geçim koşullarıyla ilgilenmekle sınırlayan bir anlayış ve pek başarılı olduğunu söyleyemeyeceğimiz bir modern yardımseverlik vurgusu, bu dönemi tanımlayan temel özellikler. Bu özelliklerin siyasi kaygıların ekonomik amaçların önüne geçtiği, ekonominin belirleyiciliğinden söz edemeyeceğimiz bir ortamda yer aldığını ve buna bağlı olarak da yoksulları işgücü olarak görme eğiliminin, Batı kapitalizmi içinde taşıdığı öneme benzer bir önem kazanmadığını görüyoruz. Bu ortamın özelliklerini ve onlarla birlikte varolan ekonomik gelişmeleri kitabın ikinci bölümünde tartışacağız.

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda, Türkiye'nin çok partili döneme geçişinden sonraki dönemde, devlet-toplum ilişkisinin ciddi bir dönüşüm geçirdiğini görüyoruz. Bu, köyden şehre göçlerin başladığı ve yoksulun seçmen olarak önem kazandığı bir dönem. Aynı zamanda, Türkiye'nin içinde yer aldığı "özgür dünya"da refah devleti uygulamalarının "vatandaşlık hakları" temelinde yürürlüğe girdiği, bu uygulamaların Türkiye'de de tartışılmaya başlandığı ve çok sınırlı bir kesimi kapsayan sosyal güvenlik kurumlarının ortaya çıktığı bir dönem. Ama bu gelişmelerin, toplumun bütün fertlerini, Batı'da olduğu gibi, vatandaşlık hakları temelinde topluma entegre etmeye çalışan bir sosyal politika yaklaşımı içinde biçimlendiklerini söylemek imkânsız. Küçük köy-

lülüğün önemini koruduğu, kendi hesabına çalışanlarla enformel sektörde istihdam edilenlerin sayısının sosyal güvenlik kapsamındaki vatandaşların sayısını kat be kat aştığı bir çalışma hayatı ve kuralların gevşetilmesiyle sağlanan imkânların yasayla tanımlanmış hakların yerini aldığı bir politika ortamı, dönemin “ahlâki ekonomisini” tanımlıyor. Bu ahlâki ekonominin yarattığı fırsatlar, piyasa ilişkileri dışında ortaya çıkan bir sosyal içerme sürecinin varlığına işaret ederken, özellikle 1960 sonrasının ithal ikamesine dayanan sanayileşme döneminde, sanayide istihdam olanaklarının da bu süreci beslediğini görebiliyoruz.

Kitabın üçüncü bölümünde bu ahlâki ekonomi ortamını tartışırken, bu ortamın yarattığı fırsatlardan yararlanarak yoksulluktan kurtulmak için insanların bazı kişisel destek mekanizmalarına sahip olmaları gerektiğinden de söz edeceğim. Bu fırsatların, aile bağları ve hemşerilik ilişkileri devreye girmeden kullanılabilmeleri çok zor. Yaşlılık, hastalık, işsizlik veya kazancın geçinmeye yetmeyişi, evsizlik gibi sorunlar karşısında, birey kişisel ilişkilere dayanmak durumunda. İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan 1980'lere kadar geçen dönemde, küçük köylülüğün önemini koruduğu ve şehre göçün ailenin köyde kalan fertleriyle ilişkilerin kopmasına yol açmadığı bu dönemde, geleneksel köylü toplumlarına özgü dayanışma biçimlerinin varlığını sürdürdüğünü ve formel sosyal politika süreçlerinin dışında bir sosyal korumaya alanı oluşturduğunu görüyoruz.

1980'deki askerî darbeden sonra, Türkiye'yi yönetenlerin dönemin neo-liberal dünya ekonomisine eklemlenmiş bir piyasa ekonomisi modelini benimsemeleriyle birlikte, yukarıda sözünü ettiğim ahlâki ekonomi ortamı, yerini başka bir şeye bırakıyor. Bu dönüşüm, devlet müdahalesinin ortadan kalkarak yerini piyasaya bırakması şeklinde yorumlanabilecek bir dönüşüm değil. Ama, dünyanın pek çok yerinde

ideolojik ortama hâkim olan bu yanlış yorumun, Türkiye’de yirmi yıl boyunca etkili olduğu ve eşi görülmemiş bir ekonomik yolsuzluk ve kötü yönetim deneyiminin, Güneydoğu’daki savaşın yol açtığı yıkımla birleşerek, ekonomiyi ve toplumu perişan ettiği doğru.

Bu çalışmada izleyeceğim dönemlendirme içinde, 1980 darbesiyle 2001’deki büyük ekonomik kriz arasındaki dönem, krizi izleyen dönemden ayıracak ve dördüncü ve beşinci bölümlerde ayrı ayrı tartışacağım. Bu ayrımın temelinde, piyasanın bütün toplumsal sorunların çözümüne deva olabileceği gibi, rasyonel düşünceyle ilgisi olmayan bir ideolojik saplantının, yerini, ayakları daha yere basan bir yaklaşıma terk etmesi bulunuyor. Sözümlü ettiğim ayakların suya erişti durumu, dünyada ve Türkiye’de neo-liberalizmin yeni bir aşamasına tekabül ediyor. Bu yeni aşamada, ekonominin toplumsal süreçleri belirlemesi gerektiği inancının ve insanı işgücü olarak görme eğiliminin zayıfladığını, ya da hak temelli politika yaklaşımlarının güçlendiğini söylemek mümkün değil. Değişen, önce, piyasanın işlerlik kazanması için ciddi bir devlet müdahalesine ihtiyaç olduğunun anlaşılması. İkincisi, yoksulluğun piyasanın çözemeyeceği bir sosyal sorun olduğunun görülmesi. Bu iki değişiklik, birlikte, günümüzün anahtar kavramı “yönetişim”i gündeme getirmiş durumda.

Bu kavram, sosyal politika alanında devlete belirli bir iş düştüğünü, ama bu işin özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarıyla (STK) birlikte, ortak “projeler” çerçevesinde yürütülmesi gerektiği inancını içeriyor. İyi yönetim denen şeyin olmazsa olmaz iyilikleri arasında da, STK’lar ve merkezî değil yerel yönetim biçimleri önem kazanıyor. Türkiye’de Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AKP) iktidarı döneminde bu anlamda iyi yönetim gayretlerinin büyük önem kazandığını görüyoruz. Ama Türkiye gibi bir ülke için bu dönemin inkâr edilemez başka bir önemi daha var.